

ZALAGAČKE PLATFORME ŽENA U BIH

FEMINISTIČKA ZALAGAČKA PLATFORMA U BOSNI I HERCEGOVINI

IMPRESSUM:

Autorica: Masha Durkalić

Lektura: Marija Vuletić

Prelom i dizajn: Tanja Ćurić i Merisa Bašić

Izdavačice: Fondacija CURE

Urednice: Tim Fondacije CURE

Za izdavačice: Jadranka Miličević

Ovaj materijal je u cjelosti finansiran od strane Švedske međunarodne agencije za razvoj (SIDA) i organizacije Kvinna till Kvinna. SIDA i Kvinna till Kvinna se nužno ne slažu s iznesenim mišljenjima. Autorica je u potpunosti odgovorna za sadržaj.

Materijal nije moguće kopirati bez dozvole izdavačica.

Sarajevo, novembar/studeni 2016. godine

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	3
FEMINISTIČKA ZALAGAČKA PLATFORMA U BOSNI I HERCEGOVINI.....	5
EKONOMSKE MOGUĆNOSTI ŽENA NA SELU.....	13
PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA I PRAVO NA ZDRAVLJE ŽENA U BIH.....	15
PRAVO NA RODITELJSTVO I RODITELJSKA PRAVA ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI.....	17
UMJESTO ZAKLJUČKA.....	19
UMJESTO PREPORUKA POSTAVLJAMO PITANJE ZA SVE NAS: ZAŠTO JE VAŽNO BITI DIJELOM FEMINISTIČKIH ZALAGANJA?.....	20
ZALAGAČKE FEMINISTIČKE POLITIKE: PERSPEKTIVA AKTIVISTKINJA I FEMINISTKINJA.....	22
O AUTORICI.....	29

PREDGOVOR

Fondacija CURE je u 2015. godini pokrenula novu inicijativu kojom nastoji osnažiti aktivistkinje i žene aktivne u politici da društveno-politička pitanja u cjelosti posmatraju iz ženske perspektive. Naša želja je pokrenuti zalagačke aktivnosti na cijelom području Bosne i Hercegovine putem kojih bi javnosti bila prezentovana drugačija mišljenja na pitanja koja život znače, a u čijem rješavanju ženska strana nema priliku da iznese svoje stavove. Naš rad se bazira na iskustvima koja dijelimo sa ženama iz malih lokalnih sredina, ali i onih u samim centrima moći. Mi oslušujemo, dijelimo i diskutujemo te na osnovu zajedničkog iskustva nudimo moguća rješenja.

Fondacija CURE smatra da je ženska politička participacija i uspostavljanje principa socijalne pravde i jednakosti svih ključ za napredak Bosne i Hercegovine. Ne samo da smo još uvijek daleko od 40% zakonom zagarantovane participacije u vlasti, već vrlo često ženska pitanja ne pronalaze mjesto na agendama onih koji imaju moć donošenja odluka. Za nas je pitanje saobraćajne infrastrukture jednako važno kao i pitanje ekonomskih reformi. Mobilnost žena ima direktan uticaj na ostvarivanje prava na zdravlje i ekonomskih mogućnosti za sve generacije žena. Pitanje dostojanstvenog starenja kao i jednakih mogućnosti u obrazovanju smatramo osnovnim ženskim pitanjima.

Marginalizovane ženske društvene grupe poput samostalnih roditeljki, žena s invaliditetom, lezbejki, biseksualnih i trans* žena (LBT*), Romkinja, žena na selu, žena treće dobi i drugih ne mogu i dalje biti društveno nevidljive.

Mišljenja smo da ženska perspektiva treba da bude uključena u sve procese donošenja odluka, uključujući i mirovne pregovore, ustavne reforme i Reformsku agendu. Bez učešća svih nas i konsultacija sa svim građankama i građanima nećemo moći uživati sva Ustavom zagarantovana prava.

Publikacija koja se nalazi pred vama predstavlja doprinos Fondacije CURE i aktivistkinja okupljenih oko ideje jednakopravnosti spolova, ne-

nasilja i jednakih prava svih građanki i građana Bosne i Hercegovine u budućnosti.

Mi smo uvijek spremne za dijalog i zajednički rad na unaprjeđenju kvalitete života svih osoba, s posebnim fokusom na žene i djevojčice u našem društvu.

Fondacija CURE

FEMINISTIČKA ZALAGAČKA PLATFORMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Feminističke zagovaračke aktivnosti u Bosni i Hercegovini traju nešto više od 20 godina te su se odvijale uporedno sa samostalnim putem BiH kao nezavisne države nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije početkom 90-ih godina. Kraj rata donio je i prelazak na drugi društveni sistem koji je iziskivao dugu tranziciju koja u BiH, ponekad se čini, traje zauvijek. Dok je neoliberalni kapitalizam preuzimao primat, pratili su ga novi oblici kršenja ljudskih prava. Ljudska prava su bila novina u društvu koje se još vrlo dobro sjećalo socijalizma te su u novom vremenu primjerima narušavanja temeljnih i neotuđivih prava svakog čovjeka dala pravo ime i lice.

Žarana Papić u svome tekstu *Žene u Srbiji: postkomunizam, rat i nacionalističke mutacije*¹ napominje (i biva potpuno u pravu): „*Budući da je muškarcima u postkomunizmu pripala odlučujuća uloga po pitanju političke i reproduktivne kontrole nad ženama, ova društva su često bila obeležena kao ‘muške demokratije’ ili ‘novi patrijarhati’ ili ‘falokratije’.*” Upravo ovo se desilo i u BiH koja je tokom dvadeset godina poslije rata postala prava ‘muška demokratija’ i doživjela reinkarnaciju patrijarhata. Ta je reinkarnacija bila (i nastavlja biti) dio problema koji opterećuju savremenu BiH, te je uspjela uveliko otežati ujedinjavanje feminističkih inicijativa u zajedničkom radu ka postizanju ravnopravnosti. Feminističko zalaganje postoji za sve žene i usmjereno je ka zagovaranju svih njihovih prava. Zbog pogrešnih praksi i politika koje prate našu stvarnost, feminističko zalaganje je prijeko potrebno iz razloga koji će biti izneseni dalje u tekstu, kao i u tri zalagačka dokumenta za koje ovaj tekst služi kao svojevrsni predgovor.

U istom tekstu Papić navodi da su se Nacija, Tradicija i Patrijarhat ukrstile u četiri osnovna nivoa identiteta – samoidentitet, rodni identitet, građanski (urbani) identitet i identitet Drugog. U skladu s formacijom ‘falokratije’, ženski identiteti su posebno

---

1 Women in Serbia: Post-Communism, War and Nationalist Mutations, u Sabrina Petra Ramet (ed.), *Women, Society and Politics in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States*, Penn State University Press, 1998, pp. 153 – 169; Preuzeto iz Žarana Papić. *Tekstovi 1977 – 2002*, Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, Rekonstrukcija Ženski fond, Žene u crnom; Beograd, 2012; str. 305

trpili pri procesu tranzicije. Rat je iza sebe ostavio opustošenu zemlju, ali i mnogo opustošenih ženskih života. Nakon napretka u oblasti ženskih prava koji je napravljen u socijalizmu, žene su ponovo počele trpiti. One su u socijalizmu dobile čitav raspon prava koji je olakšao procese emancipacije (pravo glasa, pravo na rad, na abortus, na razvod). Ženski pokret, u obliku AFŽ-a (Antifašistički front žena) napravio je velike i sjajne stvari tokom svog djelovanja (od 1942. do 1953.), ali je ovaj najsvjetliji primjer feminističkog aktivizma, koji je imao potencijal ostavljanja neprocjenjivog naslijeđa za sve naredne generacije, ugašen u onom momentu kada je vlast (u muškom obliku) shvatila da je zemlja dovoljno izgrađena i da je vrijeme da se žene vrate natrag u kuće.

Feministički aktivizam nikad ne prestaje

Bivši sistem je ipak izgradio određeni okvir djelovanja za žene i obezbijedio institucionalnu zaštitu žena. Koliko je lako srušiti izgrađeno pokazalo se odmah kada su nove (ne treba zaboraviti – demokratski izabrane!) ‘falokratije’ počele djelovati. Nije bilo teško ponovo pokrenuti ideje o važnosti samo nacije/a i njenog/njihovog napretka, čemu su priključene retradicionalizacija, kontrola ženskog tijela i bivstvovanja te opresija marginalizovanih (ženskih) grupa. Žarana Papić napominje: „*Različite forme hegemonističkog nacionalizma, nacionalnog separatizma, šovinističkog i rasističkog isključivanja ili marginalizacija (starih i novih) manjinskih grupa po pravilu su u bliskoj vezi s patrijarhalnim, diskriminatornim i nasilnim politikama protiv žena, politikama koje podrivaju ženska društvena i građanska prava koja su bila zagantovana u starom komunističkom poretku.*”²

U skladu s realnim potrebama za izjednačavanjem društvene pozicije žena i muškaraca u bh. društvu i uslijed promjene društvenog poretka, ženske organizacije u Bosni i Hercegovini već su prije 20-ak godina, u momentu kada je ženama najviše bila potrebna pomoć, pristupile aktivnom zagovaranju i zalaganju za postizanje rodne jednakosti. Ove su organizacije bile rijetki akteri u procesu poboljšanja postojećeg stanja. Državne institucije, različiti organi i tijela formirani su *ad hoc*, u skladu

---

2 Women in Serbia: Post-Communism, War and Nationalist Mutations, u Sabrina Petra Ramet (ed.), *Women, Society and Politics in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States*, Penn State University Press, 1998, pp. 153 – 169; Preuzeto iz Žarana Papić. Tekstovi 1977 – 2002, Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, Rekonstrukcija Ženski fond, Žene u crnom; Beograd, 2012; str. 304

s (često samo deklarativnim) željama bh. političkih rukovodstava da se BiH približi Europskoj uniji, i u skladu s tim postigne rodnu jednakost. No, bez nevladinog sektora, čije su aktivistkinje proteklih 20 godina provele na terenu, radeći s različitim ženama, učestvujući u izradi zakona te putem nastupa u medijima stavljajući pažnju na očita kršenja prava žena, mnoga postignuća se ne bi ni dogodila. Iako je postojalo toliko sektora u okviru kojih se trebalo raditi, toliko nivoa vlasti od kojih svaki vodi vlastiti život u smislu zakonodavne i izvršne vlasti i toliko marginalizovanih grupa žena koje su otajale zapostavljene od strane sistema, aktivistkinje su preuzimale odgovornost i pokretale brojna pitanja, nastojeći da učine vidljivim sve poteškoće s kojima žive žene u BiH.

Bilo bi teško, a vjerovatno i nemoguće, utvrditi gdje sve problemi postoje. Možda bi bilo lakše otkriti gdje ne postoje. Ipak, vodeći se idejom da feministički rad ne prestaje sve dok svaka žena ne bude u prilici da kaže da se ne osjeća diskriminisanom i potlačenom, bh. feministkinje biraju da rade zajedno i da se zalažu za eliminaciju svih oblika diskriminacije i kršenja prava žena, kako radi sebe, tako i radi budućih generacija žena.

“Žene nisu ugrožene”

Feminizam je sveobuhvatna borba za ravnopravnost i poštivanje prava i ne može uključiti jednu grupu žena, a isključiti drugu. Pitanja dobiti žena i njihove zaštićenosti od diskriminacije tiču se sve i jedne žene u Bosni i Hercegovini, neovisno kojoj društvenoj grupi pripadale. Zalagačke aktivnosti u BiH moraju još mnogo napredovati. Potrebno je mapirati mnogo sektora, istražiti realnu situaciju i sa što više kredibilnih istraživanja i statističkih podataka potkrijepiti izjave o ugroženosti ženskih prava. I ovo je potrebno raditi iznova i iznova. Nedostatak zvaničnih istraživanja te nevoljkost državnih, entitetskih i kantonalnih institucija da se problemima pozabave holistički, jer ih je nemoguće rješavati neovisno jedan od drugog, otežavaju rad na ovim pitanjima. Ugroženost žena je nemoguće dokazati bez provjerenih podataka koji pokazuju da aktivistički rad ženskih organizacija nije baziran na iskrivljenoj percepciji stvarnosti kakvu često imaju podržavatelji/ce patrijarhata nego na realnoj situaciji. Upravo tu realnu situaciju npr. pokazuje istraživanje iz 2015. godine koje je pokazalo da veliki broj općina/grado-

va u BiH ne poduzima nikakve mjere u oblasti ravnopravnosti spolova³. Rascjepkanost nadležnosti različitih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini otežava promjenu postojećeg stanja – sve dok se odgovornost može prebacivati s jednog nivoa vlasti na drugi, napredak će biti teško ostvariv.

Ovo nas dovodi do narednog problema – nevoljkost društvene i političke javnosti da se pozabavi feminističkim pitanjima je prvenstveno neodgovorna, a potom i iznimno neumjesna, ako uzmemo u obzir da u BiH postoje hiljade žena koje žive ispod granice siromaštva, nepismene su, imaju ograničene ili nikakve mogućnosti zaposlenja, nemaju zdravstvenu zaštitu i generalno nisu vidljive u patrijarhalnom društvenom sistemu. Pogotovo se u velikim urbanim centrima u BiH ima običaj reći da “žene nisu ugrožene” jer mahom imaju poslove, redovne prihode te obezbijedeno stambeno pitanje (o čemu bi se također dalo diskutovati). No, zemlju ne čini samo njen glavni grad niti drugi urbani centri, u kojima, istina, jeste lakše živjeti zbog većeg broja šansi koje se mogu iskoristiti, ali nije lakše biti drugačiji/a. Tako se i previše olako zaboravlja na živote žena koje žive u malim lokalnim zajednicama, koje su u stanju invaliditeta, koje su drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne, koje su žrtve nasilja u porodici, koje su samohrane majke, koje su pripadnice etničkih manjina itd. Te žene su javnosti potpuno nevidljive. One postoje u međuprostorima koji se rijetko primjećuju – dok prose na raskršćima, dok pokušavaju ući u bolnice ispred kojih nema rampi za invalidska kolica, dok kriju svoje privatne živote i ljubavne veze, dok smišljaju kako će spojiti kraj s krajem zbog djece koju izdržavaju same, a privilegovani/e prolaze pored njih.

Zakoni koji su posvećeni eliminaciji rodne nejednakosti i eliminaciji diskriminacije (Zakon o ravnopravnosti spolova BiH iz 2003. godine, Zakon o zabrani diskriminacije BiH iz 2009. godine, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH iz 2013. i RS iz 2012. godine, Izborni zakon BiH u koji je u aprilu 2013. godine uvedena rodna kvota od 40%), od momenta kada su doneseni bivali su uglavnom samo mrtvo slovo na papiru. Briga društva i države o ženama je svedena na minimum, dok se istovremeno pompezno promoviše na međunarodnim skupovima u cilju kreiranja

---

3 Istraživanje je dostupno na: <http://soc.ba/ravnopravnost-spolova-u-opstinamaopcinama-i-gra-dovima-u-bosni-i-hercegovini>; Preuzeto iz Narandžasti izvještaj 2016. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini, str. 17/18, 2016, Sarajevski otvoreni centar, Helsinški parlament građana Banja Luka

iluzije da je BiH država u kojoj ravnopravnost spolova postoji.

120.000 žena bez obrazovanja i neplaćeni ženski rad

Proteklih 20+ godina života u siromašnoj i neuređenoj državi je višestruko oštetilo žene: PTSP, iskustva u izbjeglištvu, pogibija muževa, braće, sinova, smanjena mogućnost zaposlenja, neplaćeni kućni rad, ograničena mogućnost brige o djeci, sveopće siromaštvo, nepismenost itd. Tome treba dodati da neke od žena u BiH žive uz dvostruku i često trostruku diskriminaciju kao što su Romkinje, žene s invaliditetom, LBT* žene itd. Dobar uvid u stanje žena pružaju i nedavno objavljeni podaci iz popisa stanovništva BiH (objedinjeni čak tri godine nakon što je popis obavljen). U BiH živi 1.798.889 žena i 1.732.270 muškaraca⁴, odnosno index maskuliniteta iznosi 96,3 naprema 100⁵, što znači da su žene u brojčanoj prednosti u odnosu na muškarce.

Kada je u pitanju pismenost, situacija je sljedeća: broj nepismenih žena na nivou BiH iznosi čak 77.557 odnosno 4,76%⁶. Podaci o nivou završenog obrazovanja dalje ukazuju na loš položaj žena – prema tabeli *Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi i spolu na nivou BiH*, bez ikakvog obrazovanja je 122.057 žena, nepotpuno osnovno obrazovanje ima 190.820 žena, osnovnu školu završilo je 366.468 žena, srednju školu završilo je 660.338 žena, specijalizaciju poslije srednje škole ima 3.736 žena, višu školu i prvi stepen fakulteta ima 42.648 žena, a završenu visoku školu/fakultet/akademiju/univerzitet ima 148.079 žena⁷. Dakle, brojčana razlika između žena s visokim obrazovanjem i žena koje ne posjeduju nikakvo obrazovanje oslikava se u nešto više od 25.000 u korist žena s visokim obrazovanjem. Ovo jeste pozitivno jer pokazuje da je moguće ženama pružiti pristup obrazovanju, ali je istovremeno i zabrinjavajuće jer dodatno ukazuje na činjenicu da u BiH postoji preko 120.000 žena koje nisu imale mogućnost da se obrazuju. Još strašnija jeste činjenica da među tih više od 120.000 žena ima i djevojaka iznad 15 godina (iako ne znamo koliko) koje su bez ikakve vrste obrazovanja.

---

4 Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa, 2016, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, str. 25. Dostupno na <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvolzdanje.pdf>

5 Ibid, str. 110

6 Ibid, str. 138

7 Ibid, str. 152

Bile obrazovane ili ne, žene čine značajan dio radne snage BiH, onaj njen dio koji nakon napornog radnog dana odlazi kući i obavlja neplaćeni kućni rad, rad koji se tradicionalno očekuje od svake žene i jednostavno se podrazumijeva. Radno sposobnih žena u BiH ima 1.534.146, od čega 545.898 žena čini radnu snagu. Žena koje pripadaju radnoj snazi, a koje su zaposlene, ima 406.898. Nezaposlenih žena ima čak 139.000, od čega 70.635 ima radno iskustvo, a 68.365 nema⁸. Učešće žena u ukupnoj zaposlenosti u aprilu 2016. godine iznosilo je 41,4%⁹, što znači da žene i dalje nemaju jednake mogućnosti zapošljavanja, bilo zbog nevoljkosti poslodavaca da im daju priliku ili zbog toga što i dalje kao domaćice vrše neplaćeni kućni rad. Štaviše, istraživanje londonskog Expert Marketa donosi podatak da najveći jaz između plata žena i muškaraca postoji u Bosni i Hercegovini gdje muškarci zarađuju čak 46% više od žena¹⁰.

Na koje se sve načine žene mogu zanemariti

Prateći poglavlja iz publikacije *Narandžasti izvještaj 2016: Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini*¹¹ (usput budi rečeno, jedinog izvještaja ovog tipa koji se objavljuje već četvrtu godinu zaredom od strane organizacija civilnog društva) moguće je uočiti brojna područja u kojima je vidljiv kako težak položaj žena, tako i očita nejednakost. Vrijedi navesti nekoliko alarmantnih podataka iz ovog izvještaja, primjera koji ne pokrivaju sve, ali vrlo ilustrativno pokazuju nivoe zanemarivanja žena kao ravnopravnih akterki u društvu.

Prava porodilja u kantonima FBiH ostaju nepromijenjena – visine mjesečnih novčanih naknada po kantonima su različite i neadekvatne, a u slučaju žena zaposlenih u privatnim firmama čak i ostavljene na (dobru) volju poslodavca/kinje. O prisutnosti žena na pozicijama odlučivanja dovoljno govori to da je površnim posmatranjem izbornih

8 Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa, 2016, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, str. 184. Dostupno na <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvotzdanie.pdf>

9 Statistički informator. Pregled stanja tržišta rada u BiH. II kvartal 2016. Broj 16. Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine. Sarajevo. Septembar 2016. Str. 2. Dostupno na: http://arz.gov.ba/publikacije/statisticki_informatori/default.aspx?id=2420&langTag=bs-BA

10 Kada žene počiju raditi besplatno zbog jaza u plaćama?, objavljeno na Libela.org 27.10.2016; Dostupno na <http://libela.org/preko-plota/8120-kada-zene-pocinju-raditi-besplatno-zbog-jaza-u-placama/> (pristupljeno 28.10.2016.)

11 Dostupno na: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2016/02/NARAN.IZ-VIESTAJ_02_20.02.2014_FINAL_web.pdf

plakata za lokalne izbore iz oktobra 2016. godine bilo moguće utvrditi da političke stranke i dalje propisanu kvotu od 40% manje zastupljenog spola (u ovom slučaju, naravno, žena) na izbornim listama ne shvataju kao obavezu bilo koje vrste. Iako je BiH ratifikovala Istanbulsku konvenciju o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici te je Vijeće ministara BiH u julu 2015. godine usvojilo Okvirnu strategiju za provedbu Istanbulske konvencije, napredak u oblasti zaštite žena od nasilja i dalje izostaje. Zastrašujući podatak da je 52,8% žena u BiH starijih od 15 godina iskusilo neki vid nasilja¹² očito nije dovoljan znak upozorenja da se na eliminaciji nasilja mora raditi oštro i odmah te da je svaki izgubljeni dan u kojem nasilje nije prijavljeno potencijalno smrtonosan za žene koje trpe nasilje. Finansijsko stanje sigurnih kuća u FBiH ostaje neriješeno, a Vlada FBiH i dalje krši zakonsku odredbu prema kojoj je obavezna Sigurne kuće financirati u iznosu od 70%.

Lista primjera se nastavlja, ali za potrebe ovoga teksta i u skladu s temama dokumenata koji su urađeni u sklopu Zalagačke platforme žena u BiH, fokusirat ćemo se na tri područja: **ekonomske mogućnosti žena na selu**, pravo na **roditeljstvo** i pravo na **zdravlje**. Sve su ovo oblasti od ključne važnosti za dobrobit žena u Bosni i Hercegovini, a izrađeni dokumenti predstavljaju novi korak ka izgrađivanju sveobuhvatne zalagačke strategije koja će pokriti područja bitna za ostvarivanje ravnopravnosti i unaprjeđenje ženskih prava u BiH.

Žene su i previše potcijenjene kao radna snaga u sistemu u kojem je ionako teško dobiti i zadržati posao, što se i dalje oslikava u tome da su i prečesto materijalno ovisne od svojih muških partnera koji dobivaju bolje (plaćene) poslove, dok se žene bave emocionalnim radom. Iako javne lamentacije oko pada nataliteta traju i traju, istovremeno se ne donose politike koje će stimulisati rađanje i kreirati atmosferu u kojoj svaka žena može ostvariti pravo na roditeljstvo. Umjesto toga, roditeljstvo se koristi samo kao razlog više za pojačavanje potencijala nacije, i naravno, njene radne (i borbene) snage. Zdravstveni sistem, jedna od javnih oblasti najpodložnijih korupciji, koji se može pohvaliti najvišim nivoima neefikasnosti, nije orijentisan ka dobrobiti žena jer nivo ostvarivanja zdravstvene zaštite varira od administrativnog nivoa

---

12 <http://www.gcfbih.gov.ba/project/nasilje-nad-zenama/>, preuzeto iz Narandžasti izvještaj 2016. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini, str. 34, 2016, Sarajevski otvoreni centar, Helsinški parlament građana Banja Luka

do administrativnog nivoa, žene nemaju jednake mogućnosti da ostvare zdravstvenu zaštitu niti da se edukuju o mogućnostima prevencije, dok žene koje žive izvan velikih urbanih centara često uopće nisu ni dio sistema zdravstvene zaštite. Zalaganje za ostvarivanje ravnopravnosti i poboljšanja položaja žena u ovim oblastima je neophodno i u pitanju je težak zadatak koji će zahtijevati kako uporne aktivnosti nevladinog sektora, tako i razumijevanje organa vlasti te podršku šire javnosti.

EKONOMSKE MOGUĆNOSTI ŽENA NA SELU

Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, na nivou BiH ima 363.394 domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost, dok 56.609 obavlja poljoprivrednu aktivnost i proizvode prodaje na tržištu¹³. Nažalost, popis ne daje podatke uz pomoć kojih bismo mogli/e dobiti bolji uvid u to koliko članova i članica u prosjeku broje ova domaćinstva, ali sa sigurnošću možemo pretpostaviti da polovinu čine žene koje obavljaju poslove vezane za poljoprivrednu djelatnost, a pored toga obavljaju i kućne poslove. Veliki je broj žena koje se bave poljoprivredom, što im daje mogućnost ekonomskog osnaživanja, ali ne u svim slučajevima – žene su prečesto upućene na odluke muških članova porodice, rijetko posjeduju zemlju, a i u slučaju da se samostalno bave poljoprivrednim djelatnostima, poticaj od strane države je rijedak i nedostatan. Vlada Republike Srpske je provodila Akcioni plan za unaprjeđenje položaja žena na selu u RS-u do 2015. godine, dok FBiH nije imala sličnih planova, ali je ovo pitanje tematizovano kroz Godišnji operativni plan za 2016. godinu, izrađen na osnovu Gender akcionog plana¹⁴. Žene na selu pripadaju jednoj od najnevidljivijih društvenih grupa u BiH. Dok s jedne strane one imaju nezamjenjivu ulogu u poljoprivrednim djelatnostima, njihov istinski doprinos ostaje skriven. Ženama iz ruralnih područja je barem dvostruko teže ostvariti osnovna prava na zdravstvenu zaštitu jer često žive daleko od urbanih centara gdje se nalaze sve veće zdravstvene ustanove. Mnoge od njih imaju nisko obrazovanje jer su većinu života provele na selu radeći, što je prioritet u odnosu na obrazovanje za mnoge porodice koje žive na selu čak i danas. Iako žene na selu danas dobivaju određene podsticaje ekonomske prirode, bilo da oni dolaze od međunarodnih organizacija ili od vladinih institucija, teško da možemo govoriti o institucionalizovanom sistemu podsticaja koji bi olakšali život ovim ženama koje su vrlo često pokretačice ekonomskog razvoja u svojim sredinama. One često zapošljavaju druge žene i na taj način šire svoje znanje te indirektno

---

13 Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa, 2016, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, str. 245. Dostupno na <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvovzdanje.pdf>

14 Narandžasti izvještaj 2016. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini, str. 20, 2016, Sarajevski otvoreni centar, Helsinški parlament građana Banja Luka

osnažuju druge članice zajednice da naprave korake ka vlastitom ekonomskom osnaživanju. Državne politike i prakse bi trebale biti posvećene ostvarivanju mogućnosti da žene u ruralnim sredinama imaju priliku da putem svojih poljoprivrednih aktivnosti i proizvoda ostvare ekonomsku nezavisnost, prošire svoje poslovanje na druge članove/ice društva i samim time pokrenu ekonomiju malih sredina u kojima žive. Upravo zato su ekonomske mogućnosti žena na selu izabrane kao tema jednog od zalagačkih dokumenata, o čemu je pisala prof. dr. Marija Knežević. Ona prirodne resurse BiH vidi kao ključne za razvoj turizma kao oblasti u kojoj postoje ogromne mogućnosti za ekonomsko osnaživanje žena iz malih lokalnih zajednica te u dokumentu donosi pregled situacije u ovoj oblasti.

PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA I PRAVO NA ZDRAVLJE ŽENA U BIH

Jedno od gorućih pitanja u BiH i dalje je pitanje zdravstva, prava na zdravlje i pristupa zdravstvenim uslugama. Sistem pristupa zdravstvenim uslugama ne funkcioniše jedinstveno za sve građane/ke jer nije regulisan na nivou države. Zdravstveni sistem je rasparčan na previše dijelova što otežava pristup zdravstvenoj zaštiti građanima i građankama te često mogućnost ostvarivanja zdravstvene zaštite uslovljava mjestom prijavljenog boravka. Rasparčanost zdravstvenog sistema u BiH se najbolje ogleda u problemu neriješenih porodiljskih naknada u FBiH jer svaki od deset kantona u FBiH drugačije reguliše pitanje porodiljskih naknada, dok neki kantoni otvoreno ugrožavaju egzistenciju porodilja tako što naknade uopće ne daju. Mnogo segmenata unutar zdravstvenog sistema u BiH ne funkcioniše adekvatno, pri čemu su ugroženi svi/e građani/ke BiH – kako odrasle osobe, tako i djeca. No zdravstvena nebriga o ženama treba predstavljati pravi razlog za zabrinutost jer je briga o seksualnom i reproduktivnom zdravlju žena iznimno bitna kako bi žene mogle ostati prije svega zdrave, a kako bi potom mogle ostvariti, između ostalog, i pravo i mogućnost roditeljstva. U BiH ima mnogo osoba sa zdravstvenim poteškoćama koje su produkt različitih faktora (rata, siromaštva, društvene marginalizovanosti itd.), a određenu sliku o stanju daje popis iz 2013. godine u svojoj klasifikaciji osoba s poteškoćama prema vrsti poteškoće i spolu: od 1.798.889 žena u BiH ima 161.083 žena s poteškoćama. Poteškoće se dalje klasificiraju na sljedeći način: vid iako nosi naočale - 71.007, sluh iako koristi slušni aparat - 36.314, hod ili penjanje uz stepenice - 106.941, pamćenje ili koncentracija - 30.817, odijevanje i održavanje lične higijene - 22.519, komunikacija (sporazumijevanje s drugima) - 16.529 i s više poteškoća - 63.851¹⁵. Iz ovih brojki je jasno da u BiH ima mnogo žena koje žive sa zdravstvenim poteškoćama te nije teško zaključiti da su žene s invaliditetom jedne od najugroženijih grupa žena kada je u pitanju ostvarivanje zdravstvene zaštite (ne zanemarujući pritom važnost ostvarivanja zdravstvene zaštite za sve ostale skupine žena bilo u odnosu na društvenu poziciju ili zdravstveno stanje). U cijeloj

---

15   Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa, 2016, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, str. 116. Dostupno na <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvolzdanje.pdf>

BiH postoje samo četiri ginekološka stola koja je moguće prilagoditi kako bi se izvršio transfer žene u kolicima i to u Banja Luci, Sarajevu, Tuzli i Bijeljini¹⁶, a ginekološki pregledi žena s invaliditetom mahom su neugodna iskustva¹⁷. Ne postoji nikakav sistem osiguravanja da svaka žena ima mogućnost ostvarivanja zdravstvene zaštite i žene su često upućene ili na čekanju da dođu na red za specijalističke preglede ili osuđene na korištenje usluga privatnih liječničkih klinika, što dodatno utiče na njihove budžete. Obrazovanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju ne postoji u školskom sistemu što djevojčice i djevojke ostavlja bez osnovnih informacija o tome kako da vode brigu o svom reproduktivnom zdravlju, kako da se zaštite od spolno prenosivih bolesti i od neželjenih trudnoća, dok se istovremeno potreba za povećanjem nataliteta konstantno promovira. Pitanje zdravlja ključno je pitanje za ostvarivanje dobrobiti žena u BiH o čemu je u zalagačkom dokumentu pisala magistrica Tanja Mandić Đokić, aktivistkinja za prava žena s invaliditetom. Ona je analizirala zdravstvene sisteme BiH i posvetila se rodnoj perspektivi u sagledavanju problema vezanih za sistem zdravstvene zaštite u BiH, također donoseći i pregled dostupnosti različitih zdravstvenih usluga, pogotovo u kontekstu društvenih grupa kojima žene pripadaju, a koje im otežavaju pristup zdravstvenim uslugama.

---

16 Alternativni CEDAW izvještaj: Izvještaj organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih zapažanja i preporuka CEDAW komiteta za Bosnu i Hercegovinu 2013 – 2017, 2016, Helsinški parlament građana Banja Luka, str. 12. Dostupno na <https://gradjankezaustavnepromjene.files.wordpress.com/2016/11/cedaw-glavne-preporuke-sazetak.pdf>

17 Unkić Hilma. Žene s invaliditetom: Seksualnost je dio svih nas. Diskriminacija.ba. <http://diskriminacija.ba/teme/%C5%BEene-s-invaliditetom-seksualnost-je-dio-svih-nas>

PRAVO NA RODITELJSTVO I RODITELJSKA PRAVA ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI

Popis stanovništva iz 2013. godine također donosi podatke o ženskom stanovništvu starom iznad 15 godina prema ukupnom broju živorođene djece. Od ukupno 1.534.146 žena, 426.346 žena nije rađalo, 210.210 rodilo je jedno dijete, 528.094 žena rodilo je dvoje djece, 221.238 žena rodilo je troje djece, 79.000 rodilo je četvero djece, i konačno, 69.258 žena rodilo je petero i više djece.¹⁸ Na osnovu ovih podataka možemo zaključiti da žene itekako rađaju i to više od jednog djeteta, dok su pravo žena na roditeljstvo, te njihova roditeljska prava, iznimno ugroženi na različitim frontovima. Još jednom u ovom kontekstu vrijedi spomenuti pitanje nejednakih porodiljskih naknada u Federaciji BiH, obzirom da ovaj problem direktno ugrožava porodilje, a sigurno je za pretpostaviti i da utiče na odluku žena o tome da li će postati majke u svojoj budućnosti. Ovakva razmišljanja doprinose padu nataliteta (u posljednjih pet godina u BiH postoji trend negativnog prirodnog priraštaja, a stopa fertiliteta u BiH je najniža u regionu¹⁹) i uprkos veoma lošoj ekonomskoj situaciji, u Bosni i Hercegovini je na djelu suptilna, ali opsežna propaganda u korist povećavanja nataliteta, dok osnovna prava majki i dalje ostaju neriješena. Dok vode brigu o djeci, majke imaju ograničeno porodiljsko odsustvo, nakon kojeg često gube posao. Porodiljske naknade su niske, a često ovise i o dobroj volji poslodavca/kinje. Mnoge žene se uopće ne mogu ni ostvariti kao majke. Za zemlju koja toliko polaže na povećanje nataliteta, BiH nije pokazala pretjeran angažman u području rješavanja medicinski potpomognute oplodnje za parove koji pate od steriliteta, dok ne treba ni spominjati da ova mogućnost nije rezervisana za žene bez partnera, žene s invaliditetom, kao i za LBT* žene, a čini se da će biti ograničena i za žene starije od 35 godina. Zakon o medicinski potpomognutoj oplodnji ne postoji na nivou države te se ovo pitanje rješava različito na nivou entiteta i Brčko Distrikta, što dodatno usložnjava problem i ne daje

---

18 Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa, 2016, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, str. 111. Dostupno na <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvolzdanje.pdf>

19 Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Tematski bilten 03. Sarajevo. 2015. Dostupno na: http://www.bhas.ba/tematskibilteni/TB_zene_i_muskarci_bh_2015_eng.pdf

jednake šanse svim ženama da ostvare svoje pravo na roditeljstvo. U majčinstvo se miješaju i država i društvo, što pokazuje i zalagački dokument na ovu temu čija je autorica Almina Šatrović. Ona je u ovom dokumentu, pored analize postojanja i primjene prava žena na roditeljstvo u BiH, posebnu pažnju posvetila marginalizovanim ženama i nemogućnostima da ostvare pravo na roditeljstvo (žene s invaliditetom, LBT* žene) kao i poteškoćama s kojima se susreću samostalne roditeljke (nepostojanje Alimentacionog fonda na nivou države, neredovno plaćanje alimentacije itd.).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Kada se sve sagleda, reklo bi se da mnogo toga ne ide u korist feminističkim pokretima. Retradicionalizacija, repatrijarhalizacija, neoliberalizam, imigrantska kriza, porast zločina iz mržnje – sve su ovo elementi novog svjetskog poretka od kojih trpe (i) žene i koji feminističku borbu čine težom i mukotrpnijom. U čitavom se svijetu balans moći mijenja u smjeru opresije onih koji se adekvatno ne mogu odbraniti, a žene su često dio te grupe. Tradicionalno su siromašnije jer nemaju svoju imovinu, zanemarene su pri političkom odlučivanju jer nisu dovoljno vidljive pa ih se i ne poima kao (potencijalne) donositeljice odluka i uvijek ih se gura u privatnu sferu u kojoj se neplaćeni kućni rad smatra njihovom nepisanom obavezom. Bez obzira na sve napretke i pomake koje je ostvarila feministička borba, sada, više nego ikada, vrijeme je za združeno i jako djelovanje koje je moguće postići samo udruživanjem, empatijom i solidarnošću. U vremenu novih sukoba, porasta siromaštva, gubitka socijalnih prava i reinkarnacije nacističkih i fašističkih pokreta u različitim oblicima, feminizam mora širiti svoje područje borbe. Život žena u BiH mora postati kvalitetniji i sadržajniji, njihova prava moraju biti ispoštovana i zaštićena i svaka od njih mora postati ravnopravna članica društva i osjećati se pozvanom da tom društvu doprinosi i da u njemu učestvuje. U ovoj misiji naši saveznici moraju biti i muškarci te ih svesrdno pozivamo da doprinesu feminističkoj borbi jer ona nije samo za žene. Feministička borba je inkluzivna i potpuno je jasno da je bez rješavanja jedne oblasti nemoguće riješiti drugu. Stoga vjerujemo u holistički pristup, u to da sve/i akteri/ke društva moraju raditi zajedno na promjeni i spremne smo, kroz naše zalagačke inicijative, raditi na uspostavljanju boljeg i kvalitetnijeg života za sve građanke i građane BiH. Opustiti se ne smijemo jer je patrijarhat uvijek korak ispred nas. Kako bismo ga stigle, a onda i prestigle, moramo djelovati uvijek solidarno i ujedinjeno.

UMJESTO PREPORUKA, POSTAVLJAMO PITANJE ZA SVE NAS: ZAŠTO JE VAŽNO BITI DIJELOM FEMINISTIČKIH ZALAGANJA?

Na samom kraju činilo se bitnim ponuditi nekoliko principa djelovanja koje bismo trebale/i pratiti u zajedničkim zalagačkim naporima usmjerenim ka ostvarivanju ravnopravnosti. Ovi su principi bazirani na solidarnosti, empatiji i jednakosti. Oni stvaraju okvir djelovanja uz pomoć kojeg možemo osnažiti djevojčice, djevojke i žene da zahtijevaju da njihovo učešće u društvu bude punopravno. Nadamo se da ćete ih pročitati, razumjeti i primijeniti.

Učimo iz iskustava drugih.

Trebamo znati da nismo bile prve koje su počele borbu za ženska prava niti smo jedine koje se za njih bore. Iznimno je bitno da tuđa iskustva pretočimo u buduće planove i akcije. Iskustva drugih žena u borbi za ženska prava predstavljaju još jedan izvor novih ideja za zajedničku borbu. O međusobnim iskustvima moramo razgovarati, iz njih učiti i transformisati ih u bolja rješenja za budućnost.

Ispitujmo i istražujmo žensku prošlost.

Žene koje su ucrtale put ravnopravnosti spolova i feminističkom aktivizmu su često nevidljive jer historija nije bilježila njihovo postojanje. Položaj žena u društvu danas ne bi izgledao isto da se brojne žene iz prošlosti nisu izborile za naša današnja prava. Pamtimo žene iz prošlosti, bilježimo žene iz sadašnjosti i skupa pišimo zajedničku feminističku budućnost.

Zaštitimo ženino pravo na izbor.

Patrijarhat ženama nastavlja uskraćivati pravo na izbor da sa svojim tijelom rade samo ono što one žele. Pravo da upravljaju ženskim tijelom imaju isključivo žene i na ovome moramo insistirati. One moraju biti u mogućnosti da donesu izbore za koje smatraju da su najbolji za njih. Tome na put ne smiju stati ni država, ni pojedinci/ke. Dio je naše zajedničke borbe, i jedan od njenih najbitnijih ciljeva, zaštita i osiguranje

prava žena na izbor.

Pogledajmo nevidljive žene.

Feministička borba mora uključiti i marginalizovane žene – one koje sistem ne vidi. To su žene koje često žive izvan naših pogleda i društvenih zbivanja i koje trpe dvostruku ili trostruku diskriminaciju. Posebnu pažnju je potrebno posvetiti zagovaranju ostvarivanja njihovih prava koja one ne mogu ostvariti bez podrške. Naša borba mora uključivati svaku ženu, a pogotovo onu koju sistem ne vidi ili odbija vidjeti.

Insistirajmo na implementaciji zakona.

Zakonski okvir za ostvarivanje ravnopravnosti spolova u BiH odavno postoji no njegov potencijal i kapacitet ostaju neiskorišteni. Zakoni su osnova našeg zagovaranja i na njihovoj implementaciji moramo svakodnevno insistirati. Zahtijevamo provedbu CEDAW konvencije i Istanbulske konvencije, kao i preporuke CEDAW Komiteta te poštivanje Zakona o ravnopravnosti spolova BiH, Zakona o zabrani diskriminacije BiH te Izbornog zakona BiH.

Uložimo napore u obrazovanje.

Djevojčice, djevojke i žene moraju imati pravo na obrazovanje, moraju imati mogućnost da saznaju više o seksualnom i reproduktivnom zdravlju i moraju znati da su jednake. Svako obrazovanje koje možemo pružiti djevojčicama, djevojkama i ženama je neprocjenjivo jer time otvaramo nove mogućnosti njihovog društvenog djelovanja i (samo)osnaživanja.

ZALAGAČKE FEMINISTIČKE POLITIKE: PERSPEKTIVA AKTIVISTKINJA I FEMINISTKINJA

Zalaganje za unaprjeđenje kvalitete života žena i djevojčica u Bosni i Hercegovini je proces koji traje i u kojem, pored samih aktivistkinja iz organizacija koje se bave ženskim pravima, redovno učestvuju i druge žene u BiH: političarke, radnice, umjetnice i druge djelatnice iz različitih društvenih oblasti. Naravno, tu su i one žene koje se (potpuno nepravедno!) nazivaju “običnim ženama” i koje često ne vidimo, ali koje u svojim lokalnim zajednicama čine čuda na promjeni svjetonazora i odgoja novih generacija. Odlučile smo stoga i druge žene, koje svoje borbe vode na različitim feminističkim frontovima, pitati koje bi politike i prakse, po njihovom mišljenju, najviše mogle pomoći ženama u BiH te koje su najbitnije oblasti vezane za žene koje bi trebale biti pokrивene zakonima. Sugovornice dolaze iz različitih gradova, žive u različitim društvenim okolnostima te se bave različitim aktivnostima. Cilj je bio saznati kako naše sugrađanke doživljavaju politike i prakse koje bi trebale biti orijentisane ka dobrobiti žena i da li te prakse, u njihovim očima, uopće postoje. Iz njihovih odgovora u sklopu ove male ankete jasno je da se sve navedene oblasti obrađene u zalagačkim dokumentima isprepliću i da je zbog toga ključno rješavati ih paralelno jer će napreci u ovim oblastima uvjetovati jedni druge.

**Dr. AIŠA SMAILBEGOVIĆ-HADŽIHALILOVIĆ, aktivistkinja i
specijalistkinja pedijatrije**

Ženama je potrebno vratiti samopouzdanje i ekonomsku neovisnost

Dr. Aiša Smailbegović-Hadžihalilović, aktivistkinja iz Zenice, specijalistkinja pedijatrije, osnivačica je Udruženja Lotos, nevladine organizacije za zaštitu mentalnog zdravlja djece i odraslih, koja je s radom počela u jeku rata 1993. godine. Misija ove organizacije, između ostalog, uključuje integraciju djece i omladine s poteškoćama u razvoju te međusobnu podršku porodicama sa invalidnim članovima/icama. Djeca s poteškoćama u razvoju često žive u porodicama bez oca te je briga o njima prepuštena (često samohranim) majkama koje teško izlaze na kraj prvenstveno s ekonomskom situacijom, a potom i sa svim pritiscima koji dolaze s odgojem djeteta koje ima određeni invaliditet.

Dr. Smailbegović-Hadžihalilović, koja ima više od 20 godina aktivističkog iskustva, smatra da su najveći problemi žena u BiH nesamostalnost i ekonomska ovisnost što je najčešće i viđala u direktnom radu sa ženama, a što najviše i ometa žene u procesu njihovog osnaživanja. „U velikom broju slučajeva žene koje imaju namjeru napustiti vrlo loše bračne zajednice nisu u mogućnosti to uraditi zbog nedostatka društvene podrške”, kaže dr. Aiša. Konzervativno bh. društvo na razne načine otvoreno marginalizuje i stigmatizira pojedince/ke s različitim invaliditetom, a od toga nisu izuzeta čak ni djeca. Ova se diskriminacija najviše ogleda, kako kaže dr. Aiša, u društvenoj izolaciji kojoj su podvrgnute ove osjetljive kategorije. „Kada i pokušavaju razbiti stigmju i izaći iz okvira svoje marginalizovane grupe, moraju uložiti znatno više truda i energije da bi u tome uspjele. Za ove kategorije se smatra da i ne trebaju težiti boljoj inkluziji i integraciji u društvo jer za tim nema potrebe.” Vraćanje samopouzdanja i ekonomske nezavisnosti ženama su ključne stvari – potrebno je demonstrirati pozitivne primjere drugih žena koje su se uspjele izboriti za položaj u društvu koji i zaslužuju, navodi dr. Aiša i dodaje: „Potrebno je da žene više cijene svoja umijeća i sposobnosti koja se guraju u stranu i minimiziraju.” Ona smatra da je obrazovanje kao mogućnost jako bitno iskoristiti, ali dodaje i da postoji veliki jaz između nepismenih i obrazovanih žena te da broj nekvalifikovanih i nepismenih žena raste (kao što su pokazali već navedeni podaci iz Popisa stanovništva u BiH). Radi ovog problema, koji bi dugoročno mogao ozbiljno oštetiti poziciju žena u BiH, dr. Aiša smatra da je prijeko potrebno podsticati obrazovanje mladih žena iz ruralnih sredina, ali i priznati radni staž velikom broju žena koje žive na selu i bave se teškim poljoprivrednim i stočarskim poslovima. Na pitanje šta su glavne prepreke za ostvarivanje i uspostavljanje feminističkih politika, dr. Aiša odgovara da su to negativni stavovi muškaraca, aktualna politička situacija te nemotivisanost žena zbog opterećenosti ekonomskom situacijom i pukim preživljavanjem. Njena preporuka vlastima je sljedeća: „Predstavnici/e vlasti bi se trebali/e više baviti terenskim radom, izaći iz kancelarije i obići lokalne zajednice za koje su odgovorni/e te što više biti u direktnom kontaktu s građanima/kama koje zastupaju.” Civilno društvo i vlast ne mogu funkcionisati zasebno i potrebno je ostvariti sinergiju i usmjeravanje na zajedničke ciljeve. „Zajedničkim radom je moguće postići željene rezultate. Ako se u fokus stave korisnici/e zbog kojih postoje i jedni i drugi, moguće je pronaći načine da se ostvari suradnja”, navodi dr. Aiša.

NERA MEŠINOVIĆ, aktivistkinja

Lezbejski identitet se zanemaruje čak i unutar ženskog pokreta

Nera Mešinović je autovana lezbejka i aktivistkinja iz Zenice. Ona smatra da su lezbejke u bh. društvu potpuno nevidljive iako je akcija koja je 25. oktobra 2016. godine održana ispred BBI Centra u Sarajevu, nazvana *Naši životi postoje i izvan četiri zida*²⁰, to barem malo promijenila. U okviru ove ulične akcije su aktivisti/kinje Sarajevskog otvorenog centra, Fondacije CURE te drugi aktivisti/kinje, među njima i Nera, 45 minuta stajali ispred BBI Centra s porukama poput: "Ormar je za odjeću, a ne za lezbejke", "Izabrala sam da izađem", "Ovo su i moje ulice", "Transrodno je zgodno i van četiri zida", "I lezbejke su ljudi". Nera smatra da je nevidljivost prvi način na koji se diskriminacija očituje. „Vrlo često se ta vrsta negiranja lezbejske identitarne odlike kao ženske, čak i unutar ženskog pokreta u BiH, zanemaruje u korist ostvarivanja drugih ciljeva koji su postavljeni spram patrijarhata i unutar tog sistema lezbejski identitet nije kreiran. Lezbejski identitet mora biti suprotstavljen takvom načinu mišljenja. Ne postoje zakoni koji bi ‘potvrdili’ lezbejski ili bilo koji drugi identitet unutar LGBTIQ skraćenicе, dok su diskusije na temu lezbejstva sporadične ili nepostojeće.” Nera ponavlja ono što nam je, nažalost, još uvijek jasno, a to je da u BiH ne postoji zakon koji bi regulisao i uredio prava lezbejki. U društvu su mjesta za muškarca i za ženu fiksirana te se svaki model ponašanja van tog okvira smatra devijantnim. Ona također ističe da je potrebno uspostaviti vidljivost snažnih žena različitih pozadina. „Duboko sam uvjerena da je to najdirektniji način da se stvari mijenjaju. Mislim da premalo vjerujemo u to da su žene koje proživljavaju bilo kakvu vrstu opresije, što se u patrijarhalnom sistemu svakako događa, sposobne da progovore, da se pobune ili da zahtijevaju nešto za sebe.” Ono što bi pomoglo je normalizacija riječi “feminizam”. „Naši politički/e predstavnice/i su potpuno neodređeni/e prema tom pitanju. Sam upliv feminističkih principa i načela u kreiranju političke stranke ili programa se do sada nije dogodio. Upravo zato sam skeptična, jer prema onome što sam upratila, žene najčešće popunjavaju kvote bez ikakvog stvarnog potencijala za moć.” Feminizmi su, kaže Nera, svakako svjesniji razlike i različitog nego patrijarhat. U tom smislu bi feminističke politike trebale biti kritički model promišljanja stvarnosti, onoga što nam je potrebno

20 Naši životi postoje i izvan četiri zida, jer ovo su i naše ulice! Dostupno na: <http://lgbti.ba/nasi-zivoti-postoje-i-izvan-cetiri-zida-jer-ovo-su-i-nase-ulice/>

i načina na koji se prema tome odnosimo, a samim time i osnovica za donošenje zakona. „Najveći problem je postojanje zakona, a onda i nepostojanje kulturološke svjesnosti o tim zakonima. Trebaju nam feminističke politike unutar edukativnog sistema jer to je sekundarna instanca koja oblikuje generacije. Trebaju nam feminističke politike u odnosu na porodicu, kampanje koje uvode *novi* model – model istospolnih zajednica itd. Patrijarhat računa na tradiciju, što ne znači da je feminizam mora nužno negirati i zaboraviti. Sučeljavanje te involviranje u kritičko mišljenje tradicije vidim kao vrlo bitno polazište za kreiranje feminističkih politika.”

TAMARA CVETKOVIĆ, mirovnjakinja i aktivistkinja

Samouvjerena žena s ciljem može da napravi izuzetne promjene

Tamara Cvetković dolazi iz Milića i ima dugogodišnje iskustvo u radu sa ženama iz ruralnih sredina. Tamara smatra da je najveći problem ovih žena nepismenost koja sa sobom povlači i druge negativne stvari kao što su neinformisanost, veoma rana udaja, veliki broj djece, slaba zdravstvena zaštita, nedostatak političkog angažmana na lokalnom nivou itd. Ona smatra da je retradicionalizacija žena iz ruralnih sredina velika, a da se na to nadovezuje i religijski uticaj. „Žene su u podređenom položaju i kao takve nemaju pravo glasa. Retke su žene koje su uspele da stvore neku osnovu i koje mogu glasno da kažu šta misle. Kada pokušate da se suprostavite onom koji je iznad vas, u ovom slučaju mužu ili ocu, to se završava nasiljem, kako fizičkim tako i psihičkim. Zbog takvih i sličnih stvari, žena gubi samopouzdanje i nema snage da se nosi s posledicama”, kaže Tamara. Ona dodaje da vlastima u BiH ne ide u korist da ima pismeno i kritički obrazovano biračko tijelo te da, ne brinući o ženama, oni mogu da manipulišu i žene spuštaju na još gori i teži nivo. Tamara, koja također volontira u Udruženju žena “Jadar” iz Konjević Polja, kaže: „Ženama je najpotrebnije da imaju prostor za sebe, da se osećaju zaštićeno i da mogu da se odmore. Kada sve to imaju na raspolaganju onda mogu da se preispitaju i da vide koji su to nedostaci koje je potrebno popuniti, usavršiti se u nečemu i slično. Veliki broj žena treba i finansijsku podršku.” Finansijska podrška može da se obezbijedi na više načina, a Tamara navodi da se može postići izmjenom Zakona o trudnicama, izmjenom Zakona o doplatku na dijete, ekonomskim osnaživanjem žena, uvođenjem večernjih škola, kreiranjem zakonskih regulativa

koje će pomoći ženama koje žele pokrenuti vlastiti posao (PDV olakšice, subvencije, besplatna pomoć u vođenju posla itd.). Tamara smatra da feminističke politike u BiH postoje, ali da nisu dovoljno vidljive u svim strukturama. „Nije isti uticaj tih politika na žene u Sarajevu i Banja Luci u odnosu na žene u npr. Konjević Polju ili Rogatici. Potrebno je nastaviti saradnju s udruženjima širom BiH, a to za sada odlično radi Ženska mreža BiH. Uvođenje besplatne pravne pomoći za žene bi također bio korak napred.“ Oblasiti koje bi trebalo bolje ‘pokriti’ su obrazovanje, ekonomija, pravo, dječija prava.... „Sve su ove oblasti povezane, a sve kreće od žene. Kada imate zadovoljnu ženu, kreirali ste jako uporište i osnovu za daljnje delovanje. Žena kao takva, samouverena, jaka i s ciljem ispred sebe, može da napravi izuzetne promene u korist feminističkih politika.“ Predstavnicu/e vlasti bi trebali/e dozvoliti da feminističke politike djeluju, da uđu u zakone i trebali/e bi slušati svoje izborno tijelo, dok civilno društvo treba nastaviti da bude korektiv vlasti, zaključuje Tamara.

NIHADA HADŽIĆ, aktivistkinja za prava žena s invaliditetom

Siromaštvo vodi do većeg invaliditeta

Nihada Hadžić iz Bugojna je žena s invaliditetom koja je imala rak u mišiću lijeve ruke i zbog toga joj je čitava ruka morala biti amputirana 2007. godine. Bila je to teška odluka, ali ispravna, jer je Nihadi spasila život nakon devet godina maligne dijagnoze. U periodu bolesti primala je terapiju, ostala je bez kose, nosila je periku i sve to u malom gradu. Liječila se između Sarajeva i Bugojna, radila razne nalaze, išla na konzilije, a nakon provedene kemoterapije je ocijenjena kao stopostotna invalidkinja druge kategorije. Nakon dvije godine je pozvana na reviziju kada joj je ukinuta stopostotna invalidnost te joj je uručeno rješenje na 80% invalidnosti. Nihada se potom žalila, ali je dobila odbijenicu. Uzela je rješenje iz Centra za socijalni rad Bugojno i uputila se advokatici s papirima i dokazima te podigla tužbu. Njena advokatica je proces vodila dvije godine bez naknade (što je još jedan primjer ženske solidarnosti), ali je borba bila uspješna u smislu da joj je vraćen status stopostotne invalidnosti druge kategorije. Naknada koju Nihada prima iznosi 266,16 KM mjesečno što uključuje mogućnost kupovine proteze te tuđu njegu i pomoć. Proces ocjene invalidnosti je za nju također bio potresan jer nije osjećala da joj je liječnica koja je radila procjenu pružila podršku. „Reklamam joj: ‘Kada čujete da mi je narasla ruka, a sigurno biste čuli u mediji-

ma jer bih bila svjetsko čudo, onda biste mi trebali ukinuti moja prava, a do tada ste mi trebali pružati podršku, a ne me tjerati da na sudu dokazujem invaliditet i ponovo se prisjećam svega”, kaže Nihada. Ona smatra da je najbitnije finansijski ojačati žene i pružiti im mogućnost da ne budu zavisne ni od koga. Kao aktivistkinja prava žena s invaliditetom, ona vjeruje da je organizovanje ovih žena kroz Mrežu žena s invaliditetom BiH, u čijem radu i sama učestvuje, pomoglo da žene počnu progovarati iako nemaju sve smjelosti za to. Ona sama je također napravila korak dalje u svojim aktivnostima kandidiravši se na proteklim Općinskim izborima ispred lokalnog ogranka jedne političke stranke. Nihada smatra da ne bi trebalo štedjeti novac kad je u pitanju dobrobit žena s invaliditetom: „Njima trebaju biti pružene šanse da rade i potrebno je stvoriti ambijent u kojem će biti društveno korisne, a ne odbačene te im dati priliku da za sebe zarade. Trebaju imati pristup zdravstvenim uslugama i ovdje želim pogotovo istaknuti da je potrebno nabaviti ginekološke stolove za žene s invaliditetom. One, npr., ne mogu da pristupe programima screeninga raka dojki jer ne postoji pristupačna oprema. To je direktno uskraćivanje njihovih prava.” Nihada kaže da treba usvojiti potrebne mjere da se obezbijedi razvoj, napredak i osnaživanje žena s invaliditetom što zahtijeva specifične resurse i aktivnosti za obezbjeđivanje njihove jednakosti. „Mene niko neće zaposliti jer sam osoba s invaliditetom, a pri tome i žena koja prima socijalnu pomoć. Invaliditet izaziva siromaštvo, a siromaštvo vodi do većeg invaliditeta. Na kraju, važno je prepoznati da smo svi/e različiti/e i da naši različiti glasovi treba da se čuju te da se naša različita iskustva trebaju vrednovati i uzimati u obzir. Potrebno je primijeniti princip ‘ništa o nama bez nas’”, kaže Nihada.

MIRA LJUBIJANKIĆ, zastupnica Predstavničkog doma Parlamenta Federacije BiH

Vidljive i prepoznatljive, a ne poslušne i nevažne

Mira Ljubijankić je javnosti poznata po tome što je jedna od rijetkih žena koje su javno govorile o raku dojke. Ona je sama bolovala od raka dojke te je danas izliječena. Dosta njenih aktivnosti bilo je usmjereno ka poboljšavanju i unaprjeđenju pitanja vezanih za liječenje raka dojke. Kao članica jedne parlamentarne političke stranke i zastupnica Predstavničkog doma Parlamenta FBiH, imala je priliku doživjeti seksistički pristup muških kolega tokom svoga rada na podršci ženama oboljelim od raka

dojke. Kolega na sjednici Parlamenta FBiH 2008. godine, u vrijeme kada se borila da se riješi lista čekanja na Herceptin (lijek koji moraju uzimati mlade žene poslije operacije raka dojke) je, dok je išla prema govornici da se obrati skupu, prokomentarisao: „Uh, evo opet Mire i njenih sisa”. Mira nije dozvolila da je ovo zbuni te se na govornici prvo obratila riječima: „Kolega, zaboravio si da Mira nema sise, nego sisu”. Neugodna tišina je u sali trajala nekoliko sekundi, a Mira je potom ponovo tražila da se riješi lista čekanja jer mlade žene nisu mogle doći do lijeka. U tome je i uspjela – lista čekanja je ukinuta, lijek se redovno kupuje i spašava mlade žene oboljele od raka dojke. „Mislim da je kolega reagovao na nedostojan način zbog toga što sam se nekoliko sjednica javljala prva i objašnjavala šta znači čekanje na lijek za operisane mlade žene. Bila sam mu dosadna i nije se unosio u sadržinu. Nikada više niko nije napravio sličan ispad”, prepričava Mira. Kao zastupnica u Parlamentu FBiH i osoba koja ima direktnog kontakta s političkim procesima, Mira smatra da parlamentarke na svim nivoima moraju biti više edukovane u oblasti feminizma te raditi zajedno. „To se postiže i edukacijom muškaraca o vrijednosti feminizma i zahtjeva njihovih kolegica, ma iz koje partije one dolazile.” Postoje neki rezultati koji pokazuju napredak, poput osnivanja Kluba parlamentarki FBiH. Mira ističe i rad Nacionalnog demokratskog instituta, Sarajevskog otvorenog centra i ženskih udruženja u BiH, ali smatra da više parlamentarki treba biti uključeno u ove inicijative: „Još nisu shvatile da smo zajedno jače i moćnije!” Mora se i više uložiti u feminističke edukacije i žene svih generacija, a posebno mlade žene pripremati za politički rad. „Mnoge žene su spremne za rad i učenje i samo im treba pružiti priliku da se aktiviraju, ma kog nivoa obrazovanja bile. Zakonom se mora uskladiti paritet na svim nivoima vlasti. Potrebno je napraviti niz neophodnih promjena kako bismo postale vidljive i prepoznatljive, a ne poslušne i nevažne ili samo ruka za glasanje, često za zakone koji su u interesu uže grupe. Nažalost, i dio parlamentarki poslušno pravi greške zbog kojih će se jednom kajati i stidjeti.” Mira kaže da je neophodno učiti građane/ke, prije svega političare, da je feminizam pozitivan, te žene da se ne stide što su feministkinje i da traže svoje mjesto pod političkim suncem rame uz rame s kolegama. „U BiH živi više žena, ali to se ne vidi. Bosanskohercegovačka žena mora odlučno braniti svoje postojanje, znanje, htijenje, prvo pred samom sobom, a zatim i pred partnerom, sinom, kolegom jer je važno naći što više istomišljenika među muškarcima.”

O AUTORICI

Masha Durkalić je rođena 1986. godine u Sarajevu. Diplomirala je Žurnalistiku na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Kao aktivistkinja je najviše posvećena feminizmu, LGBT aktivizmu i borbi za prava životinja. Novinarstvom se bavi od 2002. godine, s fokusom na ljudska prava i kulturu, a od 2011. se fokusira na izvještavanje o feminističkim i LGBTIQ temama. Autorica je i urednica publikacije *Moj glas odjekuje...*(Fondacija CURE, 2015) koja je objedinila lične ispovijesti 10 bh. žena koje pripadaju marginalizovanim grupama. Dugogodišnja je saradnica Sarajevskog otvorenog centra i Fondacije CURE s kojima je sarađivala na brojnim projektima i publikacijama koje se tiču feminizma i LGBT aktivizma. Urednica je prvog bh. LGBTI info portala www.lgbti.ba. Trenutno studira ljudska prava i demokratiju na European Regional Masters Programme (ERMA) u Sarajevu. Živi i radi u Sarajevu.

O Fondaciji CURE

Fondacija CURE (CURE) je feminističko-aktivistička organizacija koja djeluje za jednakost spolova i rodova zalažući se za pozitivne društvene promjene putem obrazovnih, umjetničko-kulturnih i istraživačkih programa. Organizujući afirmativne akcije CURE slave snagu i moć žena te rade na osnaživanju osoba kako bi postali/e pokretači/ce društvenih promjena u BiH i svijetu. Feministički aktivizam je omogućio siguran prostor u kojem su žene jake, neustrašive, sposobne i ujedinjene sa svim svojim različitostima. Fondacija CURE je organizacija profesionalaca/ki i volontera/ki koji/e izlaze na ulice u znak javnog protesta protiv nasilja, diskriminacije, kršenja zakona i osnovnih ljudskih prava, organizuju performanse protiv nasilja, pozivaju umjetnike/ce, naučnike/ce, edukatore/ice, aktiviste/kinje, građane/ke na akciju i konkretan lični doprinos za kreiranje boljeg i zdravijeg bosanskohercegovačkog društva.

www.fondacijacure.org

